

VEREENIGING

TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.

1867—1868.

Verslag der bijeenkomst van den 27sten Maart 1868.

De Voorzitter, de heer STORM VAN 's GRAVESANDE, opent de vergadering ten 7½ uur en geeft het woord aan den heer VOORDUIN, die tot onderwerp van zijne rede heeft gekozen: *Beschouwingen over het gebruik van een leger, in tijd van vrede, tot het arbeiden aan verdedigingswerken van blijvenden aard.*

De heer VOORDUIN zegt het volgende:

M. H.

Toen ik door het geacht Bestuur uwer Vereeniging werd uitgenoodigd eene spreekbeurt in uw midden te vervullen, heb ik de eigenaardige moeilijkheid, die met het voldoen aan die uitnoodiging gepaard gaat, niet gering geschat. In de beide winters toch, waarin uwe Vergaderingen zijn gehouden, hebt gij bijna bij uitsluiting sprekers zien optreden, die een gedeelte van hun werkzaam leven hadden gewijd aan de bestudering van een of ander scherp afgeteekend vraagstuk op het gebied waarop men zich hier beweegt. Zij waren voor het toelichten, het behandelen van die vraagstukken sinds langen tijd gereed; zij kenden er al de licht- en ook al de schaduwzijden van; zij hadden hunne oplossing welligt reeds één of meermalen in gesprekken of in geschriften uiteengezet en verdedigd, en hadden die naar de kritiek gewijzigd, of waren in hunne meening versterkt geworden.

Om kort te gaan: zij behandelden onderwerpen, waarover zij

door rijkdom van bouwstoffen en veelvuldig onderzoek veilig een oordeel konden vellen, van welk oordeel zij ook even veilig de verdediging konden op zich nemen.

Jaren van onderzoek of studie over het onderwerp, dat ik met u wenschte te bespreken, heb ik niet te mijner beschikking gehad. Rijkdom van bouwstoffen, evenmin; daar er over dat onderwerp weinig gegevens bestaan en men te vergeefs naar litteratuur daarover zal zoeken.

Ik heb mij dan ook niet gevleid u eene *volledige* beschouwing te kunnen geven; eene beschouwing uit *alle* oogpunten die er betrekking op hebben.

Ik kom dan ook niet te dezer plaatse met de overtuiging dat eene toepassing van het beginsel, dat ik ga bespreken, *ten allen tijde* en *onvoorwaardelijk* is aan te bevelen. Hoezeer eene tegengestelde overtuiging toegedaan, zoo meen ik echter dat er grenzen bestaan, waarbinnen die toepassing zeer goede vruchten kan opleveren. Ik zal het echter niet wagen die grenzen aan te geven, daar zij grootendeels door de praktijk moeten bepaald worden, in verband met den volksaard en met de verschillende bepalingen en regelingen omtrent legervorming, legeraanvulling en legeroefening.

Het eenige doel, dat ik mij met de bespreking van dit onderwerp voorstel, is: het bij u in te leiden, en het, zooveel in mijn vermogen is, toe te lichten. Ik zal daardoor de gelegenheid hebben tot het ontwikkelen der gronden, waarop mijne meening gevestigd is, dat eene weldoordachte en met vasten wil doorgezette toepassing van dat beginsel, binnen zekere grenzen, tot zeer goede uitkomsten kan leiden.

Hetzij gij deze meening deelt, hetzij gij reden hebt om eene tegenovergestelde meening te koesteren, zoo acht ik het onderwerp van zoo groot belang, dat ik vertrouwd veilig te mogen rekenen zoowel op uwe welwillende en toegevendende aandacht, als op uwe belangstelling, en hoop ik eene bespreking te zullen uitlokken, die noodwendig moet leiden zoo tot vollediger en ruimer, als tot veelzijdiger beschouwing van dat onderwerp.

Uit het budget van oorlog worden hoofdzakelijk twee behoeften van den Staat bekostigd: de eerste behoefte is die aan een leger, op welke wijze dat dan ook verkregen of aangevuld worde; —

dus in het algemeen wordt uit dat budget een zeker getal inwoners van den Staat gekleed en gevoed, opdat de Staat die inwoners — in bijzondere omstandigheden, *in oorlogstijd*, — geheel te zijner beschikking zou kunnen hebben;

de tweede behoefte is die aan doode middelen tot verdediging, behalve de wapening bestaande uit verdedigingswerken; — dus worden eveneens uit dat budget gemaakt, onderhouden en veranderd, verdedigingswerken van blijvenden aard.

Nu zou men, oppervlakkig geoordeeld, meenen, dat het *altijd* in het geldelijk belang van den Staat moest zijn om in *gewone* omstandigheden — in vreedstijd — door den arbeid van het leger, door den arbeid dier inwoners, die de Staat voortdurend voedt en kleedt, in de tweede behoefte te voorzien, al ware het slechts voor een gedeelte.

Bij nadere beschouwing echter, doen zich hoofdzakelijk drie bezwaren op, die deze meening onmiddellijk moeten wijzigen:

1°. Zal de Staat in oorlogstijd een leger te zijner beschikking hebben, dat in staat is de diensten te bewijzen, die men van een goed leger verwacht, dan moet dat leger in vreedstijd behoorlijk worden geoefend.

Doet men dus het leger aan verdedigingswerken arbeiden, en beneemt men het daardoor de gelegenheid om zich te oefenen, dan kan dat leger in oorlogstijd niet aan zijne roeping voldoen, en de gelden, daarvoor uitgegeven, houden op *nuttig* besteed te zijn.

2°. Het maken, onderhouden en veranderen van verdedigingswerken wordt in den regel aanbesteed, en geschiedt dus, naar alle waarschijnlijkheid, tegen een billijken prijs.

Wanneer nu de Staat het leger voor dienzelfden arbeid afzonderlijk zou moeten beloonen, — daar welligt de leefwijze en de voeding van den soldaat het onbillijk zou maken diergelijken arbeid van hem te vorderen, — en wanneer de Staat bovendien zou moeten aanschaffen de materialen en gereedschappen tot dien arbeid noodig, dan zouden de totale kosten van het opgeleverde werk al ligt hooger kunnen zijn dan die, waarvoor men het bij aanneming kon verkrijgen, en er zou *meer* geld worden besteed dan noodig was.

3°. Gesteld dat zulks niet zoo ware, ja zelfs dat men langs dien weg tot vermindering der totale kosten kon geraken, dan zou

het werk door het leger verrigt, wel eens minder in gehalte kunnen zijn dan dat door de aannemers bezorgd, en men zou dus wel geld *bespaard*, maar tevens het verbruikte geld verspild hebben.

Nu heb ik mij voorgesteld de grootte dezer bezwaren met u na te gaan, en hoop te kunnen aantoonen, dat zij bij toepassing van het beginsel, binnen zekere grenzen en onder zekere voorwaarden, grootendeels ophouden te bestaan.

Bij de behandeling van punt 1 van het beschrijvingsbiljet, wordt van zelf het eerste bezwaar besproken, nl.: *dat de oefening van het leger onvoldoende zou worden.*

Onder punt 2 en 3 van dat biljet, worden de bezwaren omtrent te *grootte onkosten* en *minder werkgehalte* behandeld; terwijl gaandeweg de *grenzen* en de *voorwaarden* van toepassing zich als van zelf zullen doen kennen.

I. a. *Toepassing van het beginsel, als middel tot vorming van het leger voor zijne bestemming in tijd van oorlog.*

De vorming van het leger om aan zijne roeping in oorlogstijd te voldoen, door de manschappen in vreedstijd te doen arbeiden, kan hoofdzakelijk op vier verschillende wijzen geschieden.

1°. Het karakter der wijze, waarop de oorlogen worden gevoerd, is, door het gebruik van spoorwegen en telegrafen, in de laatste 50 jaren toch aanzienlijk gewijzigd. Reeds dikwerf is in verschillende geschriften de opmerking gemaakt, dat daardoor de tijd, verlopen tusschen de oorlogsverklaring en den aanvang van den eigenlijken strijd, aanzienlijk is bekort.

Het is echter niet alleen in dit opzicht dat het karakter gewijzigd is, maar ook in betrekking tot alle zaken en omstandigheden, die den eigenlijken strijd voorafgaan of die daarop volgen.

Door de spoorwegen en telegrafen is men tegenwoordig toch in staat gesteld hulpmiddelen te ontbieden, gemeenschap te maken, ja! als 't ware omstandigheden te scheppen, waaraan men voorheen niet kon of mogt denken, daar men onmogelijk bij tijds die hulpmiddelen ontvangen, zich van die gemeenschap bediend kon hebben, of van die nieuwe omstandigheden kon partij hebben getrokken.

De gebeurtenissen der laatste 20 jaren hebben echterinzonderheid de mogelijkheid en de bruikbaarheid van dat alles afdoend bewezen.

Wij behoeven daartoe slechts te letten op het groote nut, dat de Engelschen bij de belegering van Sebastopol hebben getrokken van den spoorweg tusschen hun kamp vóór die plaats en de stad Balaclava aangelegd.

Wij behoeven slechts de gebeurtenissen in Amerika na te gaan, tijdens den burgeroorlog in de Vereenigde Staten, om den invloed der spoorwegen op den gang van een oorlog te kunnen zien.

En eindelijk zien wij in deze dagen de Engelschen een oorlog ondernemen, die alleen door het gebruik der spoorwegen wordt mogelijk gemaakt. Wij zien hen als het ware de zee — hun bijzonder element — tot in het hart des lands doortrekken.

De spoorwegen deden in al deze gevallen niet alleen dienst tot het aanvoeren van troepen, van munitie en oorlogsmaterieel, maar ook tot het afvoeren van zieken en gekwetsten, waarin geen gering nut is gelegen.

Doordien men op die wijze alle ophooping van zieken en gewonden voorkomt, ontloopt men in de eerste plaats het gevaar van besmettelijke ziekten te zien uitbreken, en in de tweede plaats verbetert men den toestand en de verzorging der zieken en gewonden, bevordert dus hunne herstelling, en zal men ze eerder in de rij der strijders terugzien.

Ik meen het veelzijdig nuttig gebruik, dat in oorlogstijd van spoorwegen en van de daarbij onmisbare telegrafen kan gemaakt worden, voldoende te hebben aangetoond, om het besluit te mogen trekken, dat een leger beter gevormd is voor dien tijd, naarmate het zich beter van deze middelen kan bedienen. Wanneer men dus in vreedstijd de manschappen, die dat leger zamenstellen, in den aanleg, het gebruik en het onderhoud van spoorwegen en telegrafen oefent, en aldus aan het leger eene vrije beschikking over die middelen verschaft, dan heeft men zeker veel tot betere vorming van dat leger bijgebracht.

2°. In alle landen, waar het water een der elementen van de verdediging vormt, treft men stellingen aan van zeer betrekkelijke waarde, stellingen die b. v. in sommige jaargetijden, bij sommige waterstanden eene groote natuurlijke kracht hebben, doch die men

daarentegen in andere jaargetijden, bij andere waterstanden bijna niet kan terugvinden.

Wanneer men moet beslissen of het al dan niet raadzaam is diergelijke stellingen duurzaam te bevestigen, dan zal men wellicht tot het laatste overgaan. In den regel toch behoort eene duurzame bevestiging van stellingen, die weinig natuurlijke sterkte bezitten, tot de hoogst kostbare zaken, en men zou dus reeds spoedig daardoor een aanzienlijk gedeelte der geldelijke middelen waarover men kan beschikken, zien verslonden ten koste van de eerste en voornaamste behoeften voor de verdediging, wier voldoening, vooral in de laatste jaren, reeds zulke kolossale uitgaven vordert.

Bevestigt men dus zoodanige stelling niet — hetgeen ik vooral voor kleine landen, die over geringe middelen kunnen beschikken, hoogst raadzaam acht — dan is het echter hoogst wenschelijk, dat men bij voorkomende gunstige omstandigheden toch van de natuurlijke kracht dier stellingen kan gebruik maken. In die omstandigheden zal men door geringe middelen zoodanige stelling, dikwijls in korten tijd, in volkomen staat van tegenweer kunnen brengen door het opwerpen van veldwerken, het maken van kleine waterleidingen, doorgravingen enz., mits het leger in die soort van arbeid behoorlijk geoefend is.

Ons land biedt zoodanige stellingen in menigte aan. Wij behoeven slechts aan de IJssel- en Grebbe-stellingen te denken, aan zoo menige positie, die wij in Noord- en Zuid-Holland, in Friesland enz., naar gelang der omstandigheden, en naar gelang van den loop dien de aanval neemt, met voordeel zouden kunnen bezetten, om niet in het bijzonder ons leger beter voor den oorlog gevormd te vinden, wanneer het de gave bezat, die stellingen in korten tijd naar de eischen van de kunst te kunnen inrigten.

Oefent men in een leger als het onze — zamengesteld uit een vast kader en verder voor het grootste gedeelte uit miliciens — het telken jare daarin vertoevende gedeelte van de volksklasse in zoodanigen arbeid, dan gaat die oefening nooit verloren. Men vindt haar eerst bij de schutterij terug en vervolgens bij de volkswapening.

Bij de tegenwoordige wijze van oorlog voeren — wellicht beter gezegd: van oorlog maken — zal de algemeene dienstpligtigheid —

in rummen zin: de volkswapening — zoo al niet in vreedstijd bestaande, in den tijd van oorlog en bij kleine volken, bijna onmiddellijk na het uitbreken der vijandelijkheden feitelijk bestaan. Diár heeft men dan eene magt, waarvan een gedeelte terstond kon worden afgezonderd tot het in gereedheid brengen van stellingen of verdedigingsmiddelen, door de omstandigheden reeds ten halve gemaakt en aangewezen, zonder dat men een enkel man aan het eigenlijke leger behoeft te onttrekken, zonder dat men het minste aan de eenmaal ingenomen stellingen zal behoeven te veranderen bij gebreke aan de noodige voorzieningen in de achtergelegen streken des lands.

Wij menen door den arbeid aan verdedigingswerken dus ook in het bijzonder legers, zamengesteld als het onze, beter voor den tijd van oorlog te kunnen bereiden en vormen, niet alleen het leger als een „geheel” beschouwende, maar ook, ten 3°., wat aangaat de zamentellende deelen, de individuen, zoo gedurende den tijd van hun verblijf in het leger, als voor den tijd waarop zij als schutter of gewapende volksman andermaal deel daarvan zullen uitmaken.

Alle arbeid adelt, zoo in het oog van anderen, als wat de persoonlijke waarde van den mensch betreft. Een soldaat, die veel in de open lucht werkt buiten de steden en hare geringere buurten, en wien men degelijker en meer voedsel kan toedienen, zal krachtiger en gezonder worden dan hij, die in de kazernes rondwaalt om den tijd zoek te maken, of een halven dag in het troo of in bed ligt, of wel langs de straten en in de herbergen doolt.

De Belgische officieren, die met de leiding der troepen te Antwerpen biast waren, oordeelden zeer gunstig over de vruchten, die de oepassing aldaar van het beginsel uit dit oogpunt had opgeleveel.

Uit den aard der zaak maakt men den man handiger, meer geschikt tot het verrigten van bijna allen arbeid dien de omstandigheden kunnen vorderen.

Men behoef geen bijzonder scherpziend oog te hebben, om in dit opzigt onderscheid te zien tusschen mineurs, pontonniers, troepen van brede wapens, soldaten voor bijzondere verrichtingen gebruikt, en de soldaat die niet anders dan exerceren en

„op post staan” leert. Wanneer men den man ook daareboven degelijk leerde werken, zou men hem ook meer ontwikkelen, en in oorlogstijd bij gevolg oneindig veel meer partij van hem kunnen trekken.

De toepassing van het beginsel zal alligt vorderen, dat de manschappen een tijd lang verblijven in tijdelijk opgeslagen barakken, in de kazematten of bomvrije lokalen van verdedigingswerken enz.

Al mag men zulks niet onvoorwaardelijk als een voorleel aanmerken, zoo heeft zulks toch de nuttige zijde, dat zooanig verblijf den man zal leeren zich te schikken en in te rijten naar de omstandigheden.

De gave alles te vinden en, zoo alles zich niet lag vinden, het ontbrekende te maken, moge voor ieder eene aangename gave zijn, voor den soldaat is zij onmisbaar. Zij wordt eelter alleen door oefening verkregen, en zal in oorlogstijd veel kunnen bijdragen tot het in stand houden van het moreel van den soldaat. Een goed verblijf, waarin men zich gemakkelijk heeft ingerigt, waarin men zich te huis gevoelt, is voorzeker een der krachtigste middelen tot vergrooting van het zelfvertrouwen en tot verhooging van den moed.

Eindelijk nog zal de man door te arbeiden onder behoorlijke leiding en goed toezigt, gaandeweg beter geschikt voor den arbeid worden, een goeden blik op werk krijgen, arbeidverdeling leeren toepassen enz.

4°. Geeft de toepassing van het beginsel aanleiding tot het gebruiken en daardoor oefenen van den militairen transporttrein, ook in vreedetijd.

Door den aanvoer der levensbehoefden voor den trein, der materialen voor den arbeid, door het behulpzaam zijn bij vervoer van zoden, van grond enz., zal men niet alleen de manschappen oefenen, maar heeft men gelegenheid de doelmagheid en de sterkte van het materieel te leeren kennen, en is men in staat het bruikbare bij tijds van het onbruikbare te leren schiften. Een gebroken wagen-as is dikwijls de bron van goete verliezen geweest.

Heeft men gelegenheid tot het verzamelen van verschillende transporten, men zal met juistheid over de snelheid van vervoer,

die men daarmede bereiken kan, over de eischen van regeling en indeeling enz. kunnen oordeelen, met welke kennis en met welk oordeel men in oorlogstijd ruim zijn voordeel zal kunnen doen.

Het tweede punt van het beschrijvingsbiljet luidt:

I. b. Toepassing van het beginsel, als middel tot de verbetering van het lot van den soldaat zonder bezwaar voor de schatkist.

Door de toepassing van het beginsel van arbeid door de soldaten te verrigten, meen ik dat men het lot van den soldaat kan verbeteren, zoowel:

1°. uit een zedelijk, als

2°. uit een stoffelijk oogpunt.

1°. Wanneer wij eene schets moesten geven van het karakter van den Nederlander uit den arbeidenden stand, dan zou men als hoofdtrekken van dat karakter veilig kunnen noemen: arbeidzaamheid en gehechtheid aan aangenomen gewoonten.

Leeglooperij en bedelarij of zwendelarij zijn hier te lande geen heerschende ondeugden. De man uit de volksklasse huwt in den regel, zoo spoedig zijne middelen hem zulks slechts eenigszins toelaten, en voorziet dan met ijver en overleg, door zijn arbeid en die zijner vrouw, in de behoeften van het gezin. Op het platte land volgt het menschelijk leven in dien stand hetzelfde beloop, en wij mogen met regt de arbeidzaamheid als een karaktertrek aanmerken.

Al bestaat daaromtrent in dat opzigt geen zweem van dwang door kasten-indeeling, door gilden, enz., zoo ziet men toch veel den zoon het ambacht des vaders kiezen. De man van 12 ambachten en 13 ongelukken bestaat hier te lande meer spreekwoordelijk dan in de werkelijkheid.

Met deze beide eigenschappen bedield, kan de oppassende ambachtsman, die vaak niet dan met moeite en groote inspanning het noodige voor vrouw en kind kan verdienen, zich geen juist denkbeeld vormen van het nuttige doel dat beoogd wordt door een troep soldaten, die uitgaan om te exerceren, om een militaire wandeling te maken, of wel die voor een wachthuis zijn gezeten. Hij vindt zulks een vertooning, die eerder zijn spot, dan zijne bewondering of zijne genegenheid zal opwekken.

En gesteld dat hij door verhalen, door een weinig historische kennis het nut dier bezigheden werkelijk beseft, zal hij ze dan niet oneindig te duur betaald achten? Hij en zijn gezin toch dragen vaak gewaden, die niet veel op kleeding gelijken; en hoevele soldaten gaan daar niet warm en net en overvloedig gekleed? Hij en zijn gezin missen vaak het noodige om zich behoorlijk te voeden; en hoevele soldaten worden daar niet ruim en krachtig gevoed, zonder dat zij zich behoeven in te spannen?

Hij en zijn gezin . . . maar die vergelijkingen zullen wel op ruimer schaal gemaakt zijn, wanneer de ambachtsman van uit zijne werkplaats de soldaten ziet rondsletteren in den zonneschijn, ook wel onder den invloed van genietingen, die ook naar hem zoo vaak de verleidende hand uitsteken.

Moet bij de inrigting, zooals die steeds in ons land heeft bestaan, de zoon van den ambachtsman of boer die zijn vader helpt, of wel zelf een ambacht uitoefent, of als boerenknecht dient, als soldaat dienst gaan doen, dan breekt hij geheel met zijn toestand en wordt daarvan vervreemd. Voeg daarbij dat de soldaat, al begeerde hij meer te doen dan zijne kameraden, om langs dien weg ook meer geld te kunnen verdienen, hetzij tot verbetering van zijn eigen lot, hetzij tot ondersteuning van zijne familie, zulks met den besten wil niet kan doen, omdat de gelegenheid ontbreekt. Evenmin kan hij door ijver of vlijt zijne toekomst verbeteren, wanneer hij niet steeds in de dienst blijft.

Deze verschillende beschouwingen en redenen maken, dat de burgerij geen groote sympathie voor de gewapende dienst gevoelt; zij maken dat een vader uit den ambachtsstand of uit den boerenstand het juist niet als een zegen voor zijn huis beschouwt, wanneer zijn zoon „in de loting valt”; zij maken dat de ordelijke burgerjongen geen neiging gevoelt zich vrijwillig in de gewapende dienst te begeven, en dat daarvoor slechts het minder goede gedeelte der burgerklasse zich aanmeldt.

Voert men als beginsel in, nevens de oefeningen voor het aanleeren van het soldatenbedrijf noodig, te doen arbeiden aan verdedigingswerken, dan doet men in de eerste plaats den man meer blijven wat hij is: timmerman, metselaar, aardewerker, boer, paardenknecht, schipper, enz., in stede van hem uit zijn bedrijf te rukken; terwijl zulks geenszins belet

dat er tijdelijk nog bijzondere verplichtingen op hem rusten, dat hij tijdelijk zich nog bijzondere zaken eigen maakt; in de tweede plaats stelt men hem in de gelegenheid door meerdere inspanning ook meer geld te verdienen, en zijn eigen lot of dat zijner nabestaanden te verbeteren; terwijl men eindelijk hem, wien een ambacht slechts half bekend is, wien men in zijn beste leerjaren uit zijn werk trok, of wien door toevallige omstandigheden geen ambacht was geleerd, in de gelegenheid stelt zich te bekwamen.

In stede van een jongen aan de burgermaatschappij terug te geven, met vermeerdering in kennis van niet altijd de beste drijfveeren die het menschelijk gemoed bewegen, zou men hem terug kunnen geven minstens gelijk hij was, en waarschijnlijk rijker in kennis, in ondervinding, in overleg, handiger en algemeen meer ontwikkeld, meer mensch geworden.

In stede van eene vervreemding uit zijn stand, zou men het leger meer een deel van de burgerij doen blijven. Zulks moge in groote landen gevaarlijk zijn, waar het leger vaak een wapen moet kunnen voeren tegen de burgerij, in kleine landen echter is die éénheid van leger en burgerij hoogst noodig, vooral in onze dagen van overvalling en aanhechting.

Men zal daarmede tevens de vrijwillige dienstneming in de hand werken. De mineurs zijn bijna steeds komplete aan vrijwilligers, hetgeen wel pleit voor den regel, dat de man daarheen zich bij voorkeur wendt, waar hij het meest verdienen kan, al moet hij daarvoor meer werken. Men zal met dat beginsel meer vrijwilligers lokken, dan met mooie uniformen, muziek, sappeurs, enz. zoo als sommigen meenen. Ons volk is voor zulke zaken te eenvoudig van stempel.

2°. Uit een stoffelijk oogpunt zou men het lot van den soldaat niet minder kunnen verbeteren.

Dat zijn lot in vele opzigten voor verbetering vatbaar is, en dat daarvoor middelen bestaan en kunnen aangewend worden, werd onlangs aangetoond in het rapport aan den Minister van Oorlog, van eene Commissie door den Minister benoemd „*tot onderzoek naar de middelen die tot verbetering van het lot van den soldaat kunnen dienen*,” onder het voorzitterschap van den Luitenant-Generaal KNOOP.

In een aanhangsel op dat rapport werd echter niet minder

duidelijk aangetoond, dat die middelen tot verbetering niet alleen kunnen aangewend worden door *goeden wil* of door *goede inzigten*, maar dat daartoe aanzienlijke sommen vereischt worden.

Die sommen nu zoude ik wenschen te vinden, zonder nieuwe hulp van de schatkist, uit de gelden die thans bij aanneming worden verwerkt tot aanleg van kleine werken en in het algemeen tot het onderhoud van bestaande werken.

Ik twijfel er geenszins aan, of de Nederlandsche soldaat zal, even als de Belgische, bereid worden gevonden door eigen handenarbeid het eigen lot te verbeteren.

II. *Toepassing van dat beginsel in ons land, en de daarmede verkregen uitkomsten.*

Het *Provisioneel Reglement voor de Administratie*, dagteekende uit den aanvang der regering van Koning WILLEM I, bevat reeds bepalingen omtrent de betaling van soldaten, die aan forficatie-werken arbeiden.

Hun werd geen toelage voor brood gegeven, daar men het beschouwde alsof die toelage reeds in de werkgelden was begrepen.

Bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1866 werd bepaald: dat de manschappen, die aan zoodanigen arbeid werden gebruikt, de toelage voor brood zouden blijven behouden, en dat zij bovendien eene toelage in geld zouden genieten voor iederen dag werkens, als:

een onder-officier	30 cents,	
„ korporaal	25 „	
„ soldaat	20 „	en
„ tamboer	10 „	.

van welk bedrag, voor iederen man, daags 5 cent zou worden ingehouden ten bate zijner kleeding.

Wanneer men nu de forten der Utrechtsche linie of die rond Nijmegen en andere plaatsen bezoekt, waar dit besluit is toegepast, dan vindt men de borstweringen en dekkingen in goeden staat en onder oorlogsprofiel opgezet en bekleed, de stukken in batterij, de noodige schietgaten ingesneden en schuilplaatsen aangelegd. Voorzeker een toestand, ver benijdenswaardig boven dien van haveloosheid en verval, aan alle aardewerken eigen, die niet voortdurend onder profiel worden opgezet en bijgewerkt.

In dat opzicht hebben wij reden de uitkomst van den zoogenaamden „schans-arbeid” *leoredigend* te mogen noemen; te meer als men nagaat, dat op verschillende plaatsen het werk, reeds sinds geruimen tijd voltooid zijnde, zich zeer goed heeft gehouden, en dus blijken draagt van deugdelijk werk te zijn. Daar echter niet op alle plaatsen dat bewijs van duurzaamheid is geleverd, mogen wij uit dien hoofde ook de uitkomst *leerzaam* noemen, in de hoop, dat de aangeboden leering daaruit zal worden getrokken.

Tot zoover de technische uitkomst.

Wat de geldelijke uitkomst aangaat, zoo heb ik slechts ééne vergelijkende opgaaf tot mijne beschikking gehad, nl. die omtrent den schans-arbeid, in den zomer van 1867 te Nijmegen verrigt. Ik heb echter gemeend op die opgaaf veilig een oordeel te mogen gronden omtrent de geldelijke uitkomst, die zoodanigen arbeid in ons land op nagenoeg alle plaatsen kan hebben, daar de omstandigheden, waaronder het werk moet worden verrigt, en de aard van het werk elkander op verschillende plaatsen weinig zullen ontloopen.

In Nijmegen is door een gemiddeld aantal daags van 41 soldaten, in 62 dagen 968 el² grond raauw gemaakt;

1485 el³ grond over verschillende afstanden aangebragt en onder profiel verwerkt;

3414 el² zoden gestoken;

808 el² plakbezoding, en

269 el² blokbezoding gemaakt.

Voor dat werk is betaald aan toelagen, volgens het boven aangehaald Kon. besluit van 4 Aug. 1866, eene som van ongeveer f 580—.

Wanneer datzelfde werk was verrigt door burger-werklieden onder een werkbaas, dan zou het hebben gekost, volgens het tarief voor de dienst der genie berekend, ongeveer f 613—, zoodat er een geldelijk voordeel van ruim f 30— bestond.

Dit geldelijk voordeel is nu wel niet van groote beteekenis, daar men daaruit verschillende kleine onkosten voor hulpmiddelen moest betalen, maar ik meen daaruit toch te mogen afleiden, dat werk van dezen aard, door soldaten verrigt, niet altijd kostbaarder uitkomt dan dat door burger-arbeiders geleverd.

Echter kleefde dit werk één groot nadeel aan, nl.: dat het .

met 41 man daags, 62 dagen geduurd heeft, terwijl hetzelfde werk, door 41 burger-arbeiders daags, in ongeveer 14 dagen, dus in $\frac{1}{4}$ van den tijd, had kunnen voltooid worden.

De lange duur van het werk sproot hoofdzakelijk uit de volgende omstandigheden voort:

in de eerste plaats werkten de soldaten daags niet langer dan 5 à 6 uren, daar zij buitendien andere diensten hadden te verrigten, terwijl een burger-arbeider minstens 10 uur daags, en een polderjongen aanzienlijk langer daags werkt;

verder heeft dezelfde man, in den tijd dat het werk duurde, niet meer dan 2 maal daaraan deel genomen, zoodat men iederen morgen het werk op nieuw moest regelen en indeelen, zonder kennis van het personeel te hebben, en men steeds ongeoeffende werklieden behield. Het is duidelijk, dat wanneer voor eenigen troep een geldelijk voordeel te behalen is, de bevelhebber van dien troep er naar streeft, alle zijne onderhebbenden daarin evenveel te doen deelen. Van daar die voortdurende afwisseling van personeel, die uit den aard der zaak voor het werk ongunstige gevolgen moet hebben;

in de derde plaats was de betaling, zoo als wij hebben gezien, in daggeld en niet bij taak geregeld, zoodat de man dezelfde toelage ontving, onverschillig of hij veel, dan wel of hij slechts weinig arbeid had verrigt. Daar ook de onder-officieren in daggeld werden betaald, moest het ook hun onverschillig zijn of er veel dan weinig, of er deugdzaam dan wel minder deugdzaam werk werd afgeleverd.

Had men dus den schans-arbeid, door soldaten verrigt, wat den tijd aangaat in beter verhouding willen brengen tot dien door burger-arbeiders verrigt, dan had men deze nadeelige omstandigheden moeten vermijden door:

1°. de soldaten meer dan 5 à 6 uur daags te doen werken;

2°. zorg te dragen dat men, althans gedurende eene zekere onafgebroken reeks van dagen, met hetzelfde personeel had gewerkt; en

3°. had men de betaling moeten regelen bij taak, en niet in daggeld, zoowel voor den soldaat die het werk verrigtte, als voor den onder-officier die het toezigt hield. Bij het opleveren van

slecht werk, moest dit afgekeurd, afgebroken en onbetaald zijn gebleven.

Gesteld dat men den soldaat in stede van 5 uur gedurende 10 uur daags had doen werken, dan had men hem, zonder de totale kosten van het werk te verhoogen, ook het dubbele daggeld, dus 40 cents in stede van 20 cents, kunnen uitbetalen.

In de Handboeken vindt men opgegeven dat een aardewerker, in een dag van 10 uren, 15 el³ grond kan ontgraven. Wanneer men nu dit cijfer voor eenigszins moeilijke gronden gemiddeld op 12 el³ stelt, en aanneemt dat een soldaat, door oefening, in dien tijd slechts 8 el³ grond kan leeren ontgraven, dan zou, bij een betaling van 2½ à 3 cents per el³ grond, door hem nog dagelijks 20 à 24 cents kunnen verdiend worden.

Deze berekening komt vrij wel uit met hetgeen bij den bouw te Antwerpen omtrent de betaling was bepaald, waar men in den aanvang 7 centimes voor de el³ schijnt betaald te hebben, en toen dit cijfer te hoog bleek, het verminderde tot 4 centimes, op welk bedrag men het heeft gelaten.

Tot zoover de toepassing van het beginsel in ons land, de daarmede verkregen uitkomsten, hoofdzakelijk uit een geldelijk oogpunt, en de aanduiding van eenige gebreken in de regeling, die het wenschelijk zou zijn te vermijden.

Wat de eischen eener doelmatige regeling betreft, zoo zullen wij gelegenheid hebben die beter te leeren kennen bij het behandelen van:

III. *De toepassing van dat beginsel bij den bouw der bevestiging van Antwerpen en de aldaar verkregen uitkomsten.*

Toen in 1859 door het Belgische Parlement de wet was aangenomen, waarbij de uitbreiding van Antwerpen werd bepaald, moest de Regering naar middelen omzien, waarmede zij dien bouw met kracht zou kunnen aanvangen en voortzetten.

Er moesten toch, binnen den tijd van 4 jaren, 10 millioen el³ grond worden verwerkt, en 1 millioen el³ metselwerk worden vervaardigd, waartoe vereischt werd het werk te gelijker tijd op verschillende punten met een groot getal arbeiders aan te vangen.

Daar men vreesde door deze plotselinge behoefte aan een bui-

tengewoon groot getal arbeiders, de arbeidsloonen zeer hoog te zien stijgen, besloot de Regering in die behoefte te voorzien — althans voor een gedeelte, — door de soldaten als arbeiders aan den bouw te gebruiken.

Met de Maatschappij ter vervaardiging van Spoorwegmaterieel, Pouwels en Co., werd een contract gesloten tot levering der materialen, stoomtuigen en andere hulpmiddelen, alsmede tot het doen verrigten van een gedeelte van den bouw met burger-arbeiders. Tevens werd bepaald, dat die Maatschappij de daartoe beschikbaar gestelde soldaten als arbeiders in hare dienst beschouwen en volgens een vastgesteld tarief zou betalen.

Tot regeling van een en ander, en tevens als voorschrift voor de militaire autoriteiten, werd een reglement opgemaakt, hetwelk in Maart 1860 bij circulaire aan die autoriteiten werd verzonden.

De twee eerste zinsneden dier circulaire doen het militaire oogpunt kennen, waaruit de Regering het gebruik der soldaten als arbeiders beschouwde. Het zij mij vergund ze u mede te deelen; zij luiden aldus:

Bruzelles, le 15 Mars.

Le Ministre de la Guerre.

Aux lieutenants-généraux, commandant les divisions d'infanterie.

Il est souvent utile et parfois indispensable en campagne, que les troupes d'infanterie soient au fait des travaux de terrassement et autres que nécessite la construction des retranchements. L'agrandissement d'Anvers va fournir une excellente occasion de donner aux soldats quelques notions de ces travaux, et j'ai en conséquence décidé, que tous les régiments d'infanterie seront admis à prendre part à ce genre d'instruction enz.

Aan het Reglement, met deze circulaire verzonden, vastgesteld den 15^{en} Maart 1860, werden later eenige artikelen toegevoegd, doch nadat het gedurende één jaar had gewerkt, werd den 11^{en} Julij 1861 een geheel herzien Reglement vastgesteld en in werking gebragt, dat tot den afloop van het werk van kracht is gebleven.

Ik stel mij voor, het oorspronkelijke Reglement met u na te gaan, wat de verschillende bepalingen betreft, die, bij eene toepassing van het beginsel in ons land, van belang zouden kunnen zijn, en daarbij telkenmale de veranderingen aan te geven, die

zij bij de herziening van het Reglement hebben ondergaan.

Op die wijze zal ten duidelijkste blijken, welke ondervinding men in België gedurende een jaar tijds heeft opgedaan, en wat men uit die ondervinding aldaar heeft geleerd.

Behalve de infanterie-troepen, werden de genie-troepen *en corps* naar de werken gezonden. De daarbij ingedeelde officieren der genie werden belast met de uitvoering van en het toezigt op de werkzaamheden.

De infanterie kwam op het werk in detachementen, die op de volgende wijze werden zamengesteld.

Uit elke kompagnie infanterie werden 3 soldaten gekozen; de korps-kommandanten werden verantwoordelijk gesteld dat zij tot de sterkste menschen der kompagnie behoorden; bij voorkeur zouden diegenen worden aangewezen, die een ambacht kenden en gezind waren naar de werken te gaan. De 6 kompagniën van elk bataillon leverden aldus een ploeg van 18 man, waaraan uit het bataillon werden toegevoegd een sergeant-ploegbaas en 2 korporaa's. De 3 bataillons van elk regiment bragten aldus 54 werkers zamen, die 1 peloton vormden, onder 1 *sous-lieutenant* van het regiment. De 4 pelotons, door elke divisie infanterie opgeleverd, vormden 1 kompagnie werkers, sterk:

- 1 kapitein kommandant;
- 1 luitenant;
- 4 sous-lieutenants;
- 1 sergeant-majoor;
- 1 fourier;
- 1 tamboer;
- 1 hoornblazer;
- 216 soldaten werkers,
- en 12 man voor inwendige diensten, als cor-réen, de keukens enz.

Al de kompagniën werkers stonden, wat het beheer en de inwendige dienst aanging, onder het bevel van een hoofd-officier der infanterie.

(Volg. het *Herz. Regl.* een opper-officier).

In alles wat het werk betrof, stonden zij onder de orders van een generaal der genie, ouder in rang dan die der infanterie.

Eveneens werd het toezigt op de werkers, gedurende het werk, door de sergeanten-ploegbazen en de korporaals der kompagniën gehouden; zij waren daarbij echter steeds ondergeschikt aan de opzigtters der genie, of aan de burger-opzigtters, en mochten geen orders geven, die — hoe dan ook — met de orders van die opzigtters in strijd waren.

Naar hetzelfde beginsel moesten de kapiteins der genie, die toezigt hielden op verschillende gedeelten der werkzaamheden, ouder zijn dan de kapiteins der infanterie, kommandanten der werk-kompagniën, op die verschillende gedeelten werkzaam. Op die wijze werd het oppertoezigt over alles, wat het werk betrof, volkomen aan de officieren der genie gewaarborgd, zonder welken waarborg men onmogelijk aan die officieren de leiding en het toezigt had kunnen opdragen, omdat daarmede, als van zelf, ook de verantwoordelijkheid voor het werk aan hen opgedragen werd.

De manschappen waren gelegd in barakken van stroo, in de nabijheid van het werk.

Voor inwendige dienst en corvéen, mocht nimmer meer dan $\frac{1}{10}$ van het totaal getal werkers worden gebruikt.

Op het werk waren de manschappen gekleed met het mouw-vest, de kwartiermuts en den linnen pantalon. Bovendien was hun een linnen mouwvest, een tweede linnen pantalon, een wollen borstrok en een paar groote laarzen gegeven.

Volgens het *Herz. Regl.* werden daaraan toegevoegd: twee katoenen hemden, een losse katoenen das, een paar klompen en, voor de metselaars, een blaauwe kiel. Tevens namen zij een broodzak en de veldflesch mede, die tot hunne uitrusting behoort.

De benoodigde gereedschappen en hulpmiddelen werden tegen een ontvangbiljet door de genie uitgereikt. In geval daarvan verloren of beschadigd werd, betaalde de verliezer, of wel de geheele ploeg, een nieuw gereedschap, of wel de herstelling van het beschadigde, uit de werktoelage.

Des Zaturdags werd het voltooide werk opgemeten, en werd de troep geinspecteerd of geoefend in het exerceren enz.

Volg. het *Herz. Regl.* werd ook des Zaturdags het werk voortgezet, en werden tevens de zon- en feestdagen tot dat doel beschikbaar gesteld.

Het zij ons vergund op te merken, dat om die reden uitsluitend vrijwilligers of afgeëxerceerde miliciens werden gezonden.

De transporten van levensmiddelen enz., werden door den militairen transporttrein bezorgd.

Op het terrein waren de noodige officieren van gezondheid aanwezig, en was eene ambulance gebouwd. Zware zieken werden naar Antwerpen opgezonden.

Men heeft geen reden tot klagen gehad, wat den gezondheids-toestand der troepen betrof. In dat opzigt waren ook de noodige voorzorgen genomen. Voornamelijk waren de barakken uitmuntend ingerigt. Zij hadden in doorsnede den vorm van 'een gelijkbeenigen driehoek, waren van stroo gebouwd, en waren inwendig aan weërszijden van houten banketten voorzien, waarop de kribben werden geplaatst, vrij van den grond, zoodat de lucht er aan alle zijden gemakkelijk kon langs strijken.

Voor de ventilatie kon, door de eenvoudige samenstelling, zeer gemakkelijk voldoende zorg worden gedragen.

Tot zoover de voornaamste huishoudelijke bepalingen. Alvorens de geldelijke regeling te beschouwen, zij het mij vergund in herinnering te brengen de werkgelden die hier, te lande voor schansarbeid worden betaald, en die bedragen:

Voor een onder-officier 30 cents daags;

„ „ korporaal 25 „ „;

„ „ soldaat 20 „ „;

„ „ tamboer 10 „ „;

van welke gelden voor allen 5 cents daags wordt ingehouden, ten bate van de kleeding.

In België is men eveneens begonnen met de *toelage* in dag-geld te betalen, en wel ten bedrage van 45 centimes daags, zoowel voor de onder-officieren als voor de korporaals, de soldaten-werkers en de corvéers, behalve de koks, en van 35 centimes voor de tamboers en hoornblazers. Bovendien kon voor moeilijk of gevaarlijk werk, en ook, wanneer door den aard van het werk, de kleeding bijzonder sleet of bedorven werd, een *buiten-gewone toelage* worden gegeven, op voordragt van de genie-officieren, die dat werk bestuurden. Bij het *Herz. Regl.* werd deze toelage ook toegekend op gelijke voordragt, wegens bijzonderen ijver.

Hier te lande worden dus de onder-officiëren hooger betaald dan de korporaa's, en deze weder hooger dan de soldatenwerkers.

In België echter heeft men aan die onderscheidene rangen geen geldelijke voordeelen verbonden van den eenen rang boven den anderen, maar heeft men de betaling voor allen gelijk gesteld, doch, naar mate de rang van den ontvanger hooger is, de beschikking over het ontvangene vrij gelaten, of wel min of meer beperkt.

De onder-officier ontving, na het einde der week, het verdiende geld geheel vrij in handen.

Voor de korporaa's en manschappen werd de toelage in *twee* deelen gedeeld. Het eerste heette het *vaste gedeelte*, en bedroeg voor allen daags onveranderlijk 25 centimes, die in de menage werden gestort, met het doel, daarmede de menage *zoo gelijkmatig mogelijk* te verbeteren; het tweede gedeelte heette het *veranderlijk gedeelte*, en bedroeg per dag het totaal verdiende geld, verminderd met het vaste gedeelte. Dit werd aan de *korporaa's* geheel vrij in handen betaald, doch werd voor de manschappen in *twee* deelen verdeeld, waarvan de eene helft ten bate der kleeding werd gebracht, terwijl de andere helft als *zakgeld* vrij in handen werd gegeven.

Volgens het eerst ingevoerde Reglement werd slechts bij uitzondering betaling naar de deugdelijk afgewerkte taak voorgeschreven.

Bij het *Herzien Reglement*, wordt de *betaling bij taak* echter als beginsel ingevoerd, en de betaling bij daggeld slechts als uitzondering behouden voor die gevallen, als watermalen enz., waarin moeilijk een taak kan gesteld worden.

De betaling bij taak was geregeld als volgt.

Er werd aan den man betaald:

1°. een *vast gedeelte*, als vroeger ten bedrage, onveranderlijk, van 25 centimes daags, voor de menage;

2°. een *veranderlijk gedeelte*, zoodanig volgens de afgewerkte taak geregeld, dat het bedrag van beide gedeelten zoo na mogelijk kwam aan het vorige daggeld van 45 centimes.

Met dit tweede gedeelte werd, ten bate der kleeding, gehandeld als boven is beschreven.

Er werd b. v. betaald voor de el³ te ontgraven:

vaste gronden	4 centimes;
gewone grond	2,4 centimes;
grond te baggeren	6 centimes enz.

De onderofficier-ploegbaas ontving evenveel als in zijne ploeg per man was verdiend.

Zijn eigen belang bracht dus mede, alles te doen wat het werk kon bevorderen en bespoedigen: hij had toch een onmiddellijk belang daarbij, en hield langs dien weg, als het ware, *toezigt op taak*.

Den soldaten was het volstrekt niet onverschillig met welken ploegbaas zij werkten. Mij werd o. a. door een hunner gezegd, „dat een geoefend aardewerker in den aanvang, toen er 7 centimes per el³ gewonen grond werd betaald, *als de ploegbaas „goed voor zijn werk berekend was*, wel 60 centimes daags kon „maken.”

Betaling bij taak is het eenige middel, waardoor men tot goede uitkomsten kan geraken, zoowel wat aangaat het werk zelf, als wat het bestuur en de regeling daarvan betreft.

Alle latere bepalingen aan het Reglement en aan de herziening daarvan toegevoegd, betreffen kleine regelingen van betaling, die echter alle de strekking hebben om de kosten te verminderen. De tarieven van betaling schijnen ook in den beginne hooger te zijn geweest, dan o. a. voor den grond door mij werd opgegeven.

Manschappen, die ongesteld werden, genoten de volle week uit hetzelfde geld, dat door de andere mannen van hun ploeg werd verdiend.

De corvéers ontvingen door latere bepaling geen toelage meer, en manschappen die op het werk kwaden wil betoonden, werden hiervoor gestraft als voor indisciplinair gedrag, en ook met inhouding der toelage gedurende één of meer dagen.

De beide reglementen houden verder alleen bepalingen in van administratieven aard, voor ons van geen belang, als zijnde alleen van toepassing op het Belgisch leger.

Bij de uitgave van het *Herzien Reglement*, werd daarbij gevoegd een *Reglement voor de troepen, die aan de metselwerken werden gebruikt*.

Bij den aanvang der werkzaamheden in 1860, had de toen-

nnlige kapitein der genie ROUSSEAUX zich bij de Regering aangeboden tot het oprigten en besturen van eene metselaarschool, tot opleiding van manschappen, die vóór hunne indiensttreding dat ambacht uitgeoefend of geleerd hadden. Hij begon in het najaar van 1860 met 330 soldaten onderrigt te doen geven door bekwame burger-metselaars, die in Julij 1861, toen de soldaten voor hun werk bekwaam waren, met deze als opzigtters over het werk naar den bouw werden gezonden. Deze wijze van handelen is hoogst aanbevelenswaardig, daar niemand beter partij van hen kon trekken dan de bazen, die het onderwijs hadden gegeven, en dus elks meerdere of mindere geschiktheid konden beoordeelen. Het getal metselaars is later aanzienlijk uitgebreid.

Hunne betaling was in beginsel op volkomen dezelfde wijze geregeld, als boven voor betaling bij taak is opgegeven.

Er werd b. v. betaald: voor de el³ metselwerk van allerlei aard 1 frank, en zoo vervolgens voor verschillend werk.

De hier opgegeven prijs is spoedig op 1 frank 50 centimes gebragt, en daarop gebleven.

Alle werk van gemengden aard, als: het bedienen der mortelmolens, pompen, hellende vlakken bij het aardewerk, enz. geschiedde door soldaten.

Mij is opgegeven dat de tijd, noodig tot oefening van een aardewerker, ongeveer 14 dagen bedroeg, na welken tijd hij ongeveer 7 el³ daags kon verwerken; een metselaar had tot oefening een half jaar noodig, en maakte dan daags van 0,800 tot 1,100 el³ metselwerk.

Hiermede meen ik het voornaamste te hebben opgegeven, omtrent het gebruik van de Belgische soldaten, als arbeiders aan verdedigingswerken van blijvenden aard, en meen ik de punten, die het meest tot het welslagen van dat gebruik hebben kunnen bijbrengen — hoofdzakelijk de betaling bij taak — voldoende te hebben toegelicht.

Blijft nog te behandelen:

IV. *Beschouwing omtrent de wijze, waarop het wenschelijk ware, dat beginsel op ons leger toe te passen.*

Alle arbeid aan verdedigingswerken kan onder een der volgende rubrieken worden gebragt:

a. het aanleggen van nieuwe werken, zoo van aarde als steen, met al hetgeen daartoe behoort van drooghouden van putten, gebruik van hulpmiddelen, als locomobiles, mortelmolens, hellende vlakken, formelen enz., benevens eenvoudig timmer- en smidswerk;

b. het voortdurend in volkomen staat van verdediging houden van alle bestaande werken, zoowel wat betreft het onder profiel houden van aardewerken, als ook wat aangaat het doen van herstellingen of het maken van kleine veranderingen, zoo aan aarde als metselwerk; en

c. verschillende werkzaamheden, die, al worden zij niet onmiddellijk aan de verdedigingswerken zelve verrigt, toch de waarde daarvan verhoogen; als: het aanleggen en onderhouden van bruikbare wegen, het leggen, maken en in dienst houden van telegraaflijnen enz.

Nu zou ik voorstellen — bij wijze van proefneming — om onze soldaten vooreerst niet anders als arbeiders te gebruiken, dan voor de werkzaamheden, vermeld onder de rubrieken *b* en *c*.

In dat opzicht is vooreerst werk genoeg voorhanden. Al wat nu in staat van verdediging gebragt, gewapend is enz., zal toch binnen korteren of langeren tijd vervallen, afbrokkelen, instorten enz., en wanneer men het op zekere hoogte niet geheel afbreekt en vernieuwt, spoedig tot den ouden, haveloozen toestand zijn weergekeerd.

Al mag het houtwerk, voor blinderings en schuilplaatsen gebruikt, nu voldoende sterkte hebben bezeten, dan zoude men, nadat het hout een paar jaren door aarde bedekt geweest is, er niet evenzeer op durven of mogen vertrouwen, als kort na de samenstelling der getimmerten.

Tot zoover rubriek *b*, waarvoor ik het leger, in de eerste plaats, wenschte te gebruiken. Men zou, bij wijze van proefneming, al de werkzaamheden voor het onderhoud der aardewerken en beplantingen — en zoo noodig ook der metsel- en timmerwerken — in de vestingen, door het garnizoen kunnen doen verrigten. De gelden daarvoor jaarlijks aan aannemers betaald, zouden dan door den troep verdiend worden, en daaruit hun lot verbeterd kunnen worden.

Wat rubriek *c* betreft, ook in dat opzicht is hier te lande nog ruimschoots werk voorhanden.

Wanneer men tegenwoordig de werken van Antwerpen bezoekt, dan vindt men daarachter, reeds gedeeltelijk voltooid, een bruikbaren weg van ongeveer 10 à 12 el breedte, ter verbinding van de werken. Langs dien weg is een telegraaflijn opgesteld, voor zoover de militaire stations betreft, door militairen bediend en, even als de gewone lijnen, in voortdurend gebruik, zoowel voor de burgerij als voor het overseinen van dienstorders, tusschen de kommandanten der forten en die in Antwerpen enz.

Tot den aanleg van diergelijke wegen en het maken en bedienen van diergelijke telegraaflijnen, zoude ik ook zoo gaarne ons leger zien gebruikt.

Zoowel naar aanleiding van de ondervinding — hoofdzakelijk bij Antwerpen opgedaan — als naar overweging van hetgeen in ons land bijzonder nuttig kan zijn en te gelijker tijd met de toepassing van het beginsel in praktijk kon gebragt worden, vestigen wij de aandacht op de volgende punten:

a. het bevel en beheer van den troep zoo eenvoudig en weinig kostbaar mogelijk te maken; dus: eenvoudige administratie met weinig personeel en weinig officieren, daar de toelagen aan *non-combattants* betaald, het werk onnoodig en merkbaar duur maken;

b. tot het logeren van den troep gebruik te maken van de logementen in de werken, waaraan gearbeid wordt, of in die, in de nabijheid gelegen, zoowel om redenen bij punt I ontwikkeld, als tot het besparen van den tijd, noodig tot het gaan van de kazerne naar het werk en terug;

c. tot onderhoud van den troep in die werken magazijnen van levensmiddelen aan te leggen. Men zou op die wijze welligt met geringe kosten er in kunnen slagen, werken geproviandeerd te houden, die bij een plotselingen inval des vijands dadelijk afgesneden worden, en dus moeilijk van leeftogt zouden te voorzien zijn;

d. ruime betaling en goede verpleging van den troep.

Ruime betaling is het best te verkrijgen door te betalen bij taak, zonder dat — als in punt II is ontwikkeld — het eindcijfer voor het geheele werk hooger behoeft te zijn, dan het bij aanneming zou hebben bedragen;

e. betaling ook van de onder-officieren bij taak, om redenen als boven bij punt III aangegeven;

f. het bepalen van een *minimum taak* voor elke ploeg, die een werk aanvangt, bij gebreke van welker voleinding de onder-officier-ploegbaas gestraft, en de toelage voor het voltooide gedeelte van hem, even als van de soldaten-werkers, wordt ingehouden ten bate der menage;

g. het dagelijksch bedrag der toelage van de korporaals en manschappen — als in België geschiedde — in drie deelen te verdeelen, waarvan:

- 1 *vast gedeelte*, ten bate der menage;
- 1 gedeelte ten bate der kleeding, en
- het overige als zakgeld.

Zoo mogelijk zou men moeten trachten den soldaat over te halen tot het laten staan van een klein gedeelte, ter bekostiging van vermaken, als: onderhoud der cantine, geven van voorstellingen, het aanschaffen van spellen en boeken, oprigten van schieten en muziekgezelschappen enz.

De ondervinding heeft hier te lande geleerd, dat de regeling van zoodanigen aard van zaken niet van officieren of meerderen kan uitgaan; men ondervindt alsdan weinig medewerking van den troep, en hetgeen tot stand wordt gebragt gaat spoedig te niet.

In Engeland — bij uitnemendheid het land der vereenigingen voor allerlei doeleinden — heeft men reeds lang ingezien dat de regeling, het beheer en de wijze van werken van alle mogelijke inrigtingen geheel moeten overgelaten worden aan de menschen, tot wier behoefte zij worden in het leven geroepen. Men mag uit hooger stand optreden als beschermer, begunstiger en raadsman, doch nimmer als bestuurder of regelend persoon.

Het zou moeten blijken, in hoever ons volk daarvoor vatbaar is.

h. Het opzigt over het werk en al wat daarmede in verband staat, bij uitsluiting over te laten aan de deskundigen;

i. in het algemeen zeer keurig te zijn in de keuze der officieren en onder-officieren, onder wier toezigt en beheer het werk zal worden uitgevoerd;

k. op gezette tijden inspecties en exercitiën te houden, zoodat het werk geregeld kunne voortgaan, en niet willekeurig worde gestaakt en hervat;

l. schietbanen op te rigten in de grachten der werken waaraan, of in welker nabijheid men werkt.

En hiermede, M. H.! hoop ik mijn onderwerp voldoende tot bespreking bij u te hebben binnengeleid.

De VOORZITTER zegt den heer VOORDUIN dank voor zijne belangrijke bijdrage, en opent daarover de beraadslaging.

De heer STIELTJES wenscht, naar aanleiding van de belangrijke voordragt van den heer VOORDUIN, eene opmerking te maken over de inrigting van ons leger in vergelijking met vreemde legers, waaruit blijken kan dat ons leger minder dan andere geschikt is om tot andere werkzaamheden gebruikt te worden.

Het Belgische leger bestaat voor een klein gedeelte uit vrijwilligers en voor het grootste gedeelte uit miliciens, die 28 maanden onder de wapenen blijven. Ons leger bestaat uit een even klein getal vrijwilligers en verder uit miliciens, die, voor zooveel ons hoofdwapen, de infanterie, betreft, slechts 5 maanden onder de wapenen worden gehouden; een tijd, die geheel en al gevorderd wordt om de manschappen te leeren wat zij als soldaat noodig hebben te weten. Het spreekt dus van zelf, dat men in ons leger niet over zooveel manschappen voor den door den heer VOORDUIN bedoelden arbeid kan beschikken als in het Belgische leger. Wanneer men de lotelingen hier te lande oproept, dan is de tijd, dien zij onder de wapenen zijn, noodig om hen te leeren exerceren, hen in de velddienst te onderrigten enz. Er is geen tijd beschikbaar, althans bij de massa der manschappen, voor andere werkzaamheden. In Frankrijk is de dienstdienst 4 jaren, in Rusland was die vroeger 15, thans is die 12 of 10 jaren; in die landen onderhoudt men duizende, misschien honderdduizende manschappen, die geene bepaalde dienst hebben, en die men dus op eene andere wijze zou kunnen bezig houden. Zoodanig leger is het onze niet. Ons leger is enkel eene *oefenschool*, waar den soldaat geleerd wordt wat hij noodig heeft te weten. Wanneer bij ons vrijwilligers en militie gescheiden waren, zou men gelegenheid hebben om het gedeelte dat uit vrijwilligers bestaat, voor den schansarbeid te gebruiken, maar bij de tegenwoordige verdeling is het getal eigenlijke soldaten zoo klein, dat, na aftrek van het personeel voor de gewone dienst benoodigd, er weinig overschiet.

Ten opzichte der geldelijke uitkomsten merkt spr. op, dat de heer VOORDUIN heeft opgegeven dat een werk, door 41 man in

62 dagen verrigt, f 580 heeft gekost, terwijl die kosten volgens het tarief der genie zouden bedragen hebben f 613. Daaruit trekt de heer VOORDUIN de conclusie, dat het werken met soldaten iets beterkoop is. Spr. meent evenwel dat het veel duurder is. Dan alleen zou men kunnen zeggen dat het werk beterkoop is, wanneer men de soldaten voor andere doeleinden toch onder de wapenen moest houden, zooals in Frankrijk en Rusland het geval is. Daar kan men zonder de dienst te benadeelen of het land meerdere kosten te veroorzaken, de soldaten voor schansarbeid bezigen. Hier is dit in den regel niet mogelijk zonder aan de eigenlijke oefening te schaden; men zou dus voor het verrigten van schansarbeid de militie langer onder de wapenen moeten houden, en dan moet men bij de som, die als toelage aan de werklieden betaald is, voegen de som die de soldaat als zoodanig aan het land kost. Dan zal het blijken dat de arbeid van ongeoeffende manschappen veel duurder is dan de arbeid van geoeffende werklieden.

Zoover spr. ondervinding van werken betreft, heeft hij altijd opgemerkt, dat goedkoop werk alleen gemaakt wordt met dure arbeiders, en dat goedkoope arbeiders duur werk geven. Dat heeft hem onder anderen ook in 1857 en 1858 het graven van het kanaal van Deventer naar Dalmsholten geleerd, waar 700 000 kub. ellen grond moesten verwerkt worden. De arbeiders waren gedeeltelijk boerenlieden uit de omstreken, gedeeltelijk polderjongens. Het grondverzet werd naar een en hetzelfde tarief betaald, en dan was het resultaat dat de boerenarbeiders, die toch ook geheel hun leven gewend zijn met de schop om te gaan en van den morgen tot den avond te werken, in het begin van het werk f 1 of minder verdienden, en slechts bij uitzondering er even boven gingen toen zij een tijd lang gewerkt hadden, terwijl de polderjongens, die hun geheele leven niets anders gedaan hadden dan zeer zwaar werk, niet in daghuur maar op taak, en die op eene gepaste wijze zich sterk voedden, bij een gelijk tarief verdienden: de allerslechtsten f 1,50; de middelmatigen f 2; de besten f 2,50, het dubbele dus van de boerenarbeiders. Per slot van rekening kwam evenwel het werk van die polderjongens beterkoop uit voor de directie, omdat zij in denzelfden tijd meer dan het dubbel van het werk verrigtten van de boerenarbeiders, waardoor bezuiniging ontstond op het watermalen, de manschap-

pen op 't stort, het materieel van kruiwagens en kruiplanken, het opzigt, enz. Dit wordt ook bewezen, zegt spr., door hetgeen de heer VOORDUIN heeft medegedeeld, dat dezelfde arbeid, welken de soldaten in 62 dagen verrigttten, door de burgerarbeiders in 14 dagen zou zijn gedaan. Volgens spr. verhouding zou de arbeid van boeren, gewoon in *daghuur* te werken, tot dien van den polderjongen, die meest op *taak*, bij *aanneming* werkt, staan als 1 : 2, maar de verhouding van de werkdagen door den heer VOORDUIN aangegeven, zou, na aftrek van eenige — bijv. 9 dagen van de 62 dagen voor oefeningen — eene verhouding geven van 1 : 3. De arbeid van den soldaat is dus veel langzamer, en daardoor duurder dan die der daglooners.

Spr. geeft nu toe dat het een winst voor het Rijk is, wanneer men den soldaat, dien men toch heeft, en wien het aan werk ontbreekt, iets kan laten doen; maar het getal van zulke soldaten is in ons leger zeer klein, omdat het geheele leger bijna altijd bezig is met zaken die niet kunnen ter zijde gesteld worden. Zoo is het bijv. precies tot op één dag uitgerekend, hoe lang men de miliciens tot hunne oefening onder de wapenen moet houden.

Spr. deelt volkomen het gevoelen van den heer VOORDUIN, dat het afwisselen van personen en het werk op dagloon de hoofdoorzaak is geweest van den slechten uitslag, aanvankelijk te Nijmegen verkregen; het komt hem ook onbegrijpelijk voor, dat men niet aanstonds met het werken op taak begonnen is. Ieder, die eenig werk heeft doen uitvoeren, weet, dat het werken op dagloon eene premie is op de luiheid, het werken op taak eene premie op de vlijt.

Het tweede gebrek in hoofdzaak dat het geheele stelsel heeft, zoo als het hier te lande en in Antwerpen is toegepast, bestaat daarin, dat het spr. eenigszins kunstmatig voorkomt. Hoe meer men blijft in de gewone verhouding van aanbesteding, hoe beter het is. Spr. doet opmerken, hoe men in Antwerpen, toen men zag dat de soldaat te veel verdiende, aan het beknibbelen is gegaan. Wanneer de soldaat werkt, moet men zijn gewone tractement intrekken, en hem dan laten arbeiden tegen het loon dat de gewone arbeider verdient. Spr. is er niet voor om een gedeelte als toelage te geven, want dan gaat men al ligt aan het beknibbelen van het laatste ten nadeele van het werk. Als het

werk minder snel vordert, ontstaat daardoor dikwijls, vooral bij vestingwerken, nadeel. Het is niet genoeg om het werk te hebben, men moet het ook spoedig hebben. Spr. staat dus het stelsel voor, waarbij men den militair als werkman naar een tarief betaalt, en zijn tractement voor dien tijd intrekt. Dan heeft men geen gedeelte gewoon en een gedeelte buitengewoon loon; dan is de soldaat in de positie van een gewonen arbeider: werkt hij veel, hij verdient veel — werkt hij weinig, hij verdient weinig.

Wat nu dien meerderen toevoer van arbeiders betreft die te Antwerpen op den prijs zou influenceren, daarvan moet men zich, zegt spr., geen al te groot denkbeeld maken. Als spr. goed verstaan heeft, dan leverde ieder regiment van het Belgische leger 216 man; er zijn 16 regimenten, dus maakte dit eene groote 3000. Als spr. nu nagaat het groot aantal werklieden die in België in die jaren hebben gewerkt aan de spoorwegen, kanalen, gewone wegen, bouwen van entrepôts enz., dan komt hem die vermeerdering van arbeidende krachten met 3000 man niet zoo groot voor, dat dit een merkbaaren invloed op de dagloonen kan gehad hebben. Bovendien is men niet beperkt bij zoo'n werk tot de inwoners van zijn land, maar kan men, even als dat hier met Duitsche arbeiders geschiedt, Hollandsche, Fransche, Duitsche werklieden bezigen.

De invloed in tijd van oorlog, dien het oefenen van de soldaten zou hebben, is ook wat overdreven voorgesteld, zegt spr. Voor eerst kan er alleen quaestie zijn van oefenen bij degenen die soldaat zijn van beroep, de vrijwilligers. Dat getal is zoo klein, en wat daarvan in de burger-maatschappij overblijft zóó gering, dat het niet veel invloed kan hebben op de geheele massa. Spr. gelooft, dat wanneer men in tijd van oorlog eene linie spoedig in staat van verdediging moet stellen, het eenvoudigste middel is aanbesteding tegen een goeden prijs, en met premien voor spoediger oplevering dan in de bestekken bepaald is. Spr. meent, dat wanneer voor een fort 100 000 kubiek el grond moet worden verwerkt, het zal worden gedaan door polderjongens in de helft van den tijd door boerenarbeiders, en van een derde van den tijd die door soldaten daarvoor zal gebruikt worden.

Wat betreft de wijze waarop het wenschelijk zou zijn het beginsel bij ons toe te passen, heeft de heer VOORDUIN gewezen

op het onderhoud der vestingen. Spreker gelooft, dat daar veel voor te zeggen is, want hoe klein ons leger ook zij, zijn er wel manschappen te vinden die een gedeelte van hun tijd aan de bedoelde werkzaamheden zouden kunnen wijden, waarbij dan de betaling zooveel mogelijk als die der burgerarbeiders, namelijk *bij taak*, zou moeten geregeld worden. Hoe minder verrekningen er plaats hebben tusschen hetgeen tractement en hetgeen toelage is, hoe beter; met de minste administratie, zal men dan het meeste werk verkrijgen.

De VOORZITTER deelt, wat het eerste punt betreft, het gevoelen van den heer STIELTJES, dat, bij de zamenstelling van ons leger, de zaak in het groot niet in practijk te brengen is; doch wat het gebruiken van de troepen in het algemeen betreft, wenscht hij eene historische herinnering aan te voeren.

Reeds vóór het aanleggen van de fortificatiën van Parijs, had men in de westelijke departementen van Frankrijk proeven genomen om de soldaten te doen arbeiden; doch er bestaan daaromtrent rapporten, waarin zonneklaar bewezen wordt, dat, gelijk de heer STIELTJES gezegd heeft, de goedkoopste arbeiders het duurste werk leveren. Men voere hietegen niet het gebruik aan, dat bij den aanleg der fortificatiën van Parijs van de soldaten gemaakt is; want het is bekend, dat de bevestiging van Parijs veel tegenstand ontmoette, en men zeer bevreesd was dat aldaar onlusten zouden ontstaan. Men heeft toen boven en behalve het zeer sterke garnizoen in Parijs, nog 20 000 à 30 000 man in kampen rondom die stad vereenigd, ten einde haar in bedwang te houden; die soldaten heeft men gedeeltelijk laten werken. Spreker weet niet wat het resultaat ten opzigte der kosten is geweest; maar Fransche officieren, die hij destijds aldaar gesproken heeft, waren niet bijzonder met dien arbeid der militairen ingenomen.

Met betrekking tot Antwerpen heeft de heer VOORDUIN te regt gezegd, dat men vreesde of dat er niet genoeg werklieden zouden te bekomen zijn, of dat de loonen te hoog zouden stijgen. Het werk in het lage gedeelte aan de noordzijde heeft men laten maken door burger-arbeiders, en het overige meereendeels door arbeiders uit het leger; deze laatsten werkten met de hulpmiddelen, die hun verschaft waren door de aannemers. Spreker weet

niet of dit werk te Antwerpen financieel voordeelig is uitgevallen; het was een exceptioneel groot werk. De heer VOORDUIN heeft gezegd, dat er 216 man per regiment te Antwerpen in 't werk gesteld waren; dit moge aanvankelijk (in 1860) zoo geweest zijn, later waren er veel meer (1); ook de heer STIELTJES heeft reeds aangeleond dat die 3000 man niet genoegzaam zouden geweest zijn voor het werk. Spreker meent zich dan ook klagten van Belgische hoofd-officieren te herinneren, dat de oefeningen bij sommige korpsen stil moesten staan wegens gebrek aan manschappen, hoewel de Belgische miliciens zooveel langer onder de wapenen blijven dan de onze. Er blijkt dus, dat de zaak ook dáár niet zonder bezwaar is geweest. Het werk te Antwerpen is echter snel gevorderd, ofschoon later zal moeten blijken of die spoed goed is geweest; er bestaan thans reeds redenen om daaraan te twijfelen. De school voor de metselaars heeft goed gewerkt; in November 1860 met 20 man begonnen, die zich daartoe vrijwillig aanboden, is het getal militaire metselaars later tot bij de 600 geklommen, doch spreker hecht weinig aan de gevolgtrekking dat men nu later zooveel meer dienst van *die* manschappen als *militairen* zou hebben, daar metselaarswerk voor een soldaat toch wel niet veel te pas zou komen in den oorlog.

Er waren nog verschillende opmerkingswaardige zaken, behalve die waarvan de heer VOORDUIN gesproken heeft. Er bestonden te Antwerpen zeer goede inrigtingen voor de soldaten. Er waren onder anderen zoogenaamde *séchoirs*, groote loodsen, waar de manschappen, als zij van den arbeid terugkwamen, warme kagchels vonden. Zij ontkleedden zich daar eerst, als zij naar het werk gingen, en staken zich in een werkpak; kwamen zij nu met het natte werkpak terug, dan trokken zij in het *séchoir* hunne gewone kleederen droog weder aan (2). Er waren minder zieken dan gewoonlijk; maar waarom? Ten deele omdat de werklieden uit de troepen genomen, in de gezondste gedeelten aan het werk werden gebezigd, en de burger-arbeiders in de ongezondste.

(1) In Augustus 1862 waren er ongeveer 6000 man militaire werkers van de infanterie, en daarenboven 8 kompagnien genie-troepen te Antwerpen werkzaam; het aantal burger-arbeiders bedroeg toen ruim 6400.

(2) Zie o. a. daaromtrent eene redevoering van den Generaal CHAZAL in de zitting van de Belgische Kamer van Vertegenwoordigers, van den 28 Januarij 1862.

Op de citadel te Antwerpen had men eene groote slagterijen ook eene bakkerij voor de troepen; de vivres werden door den transporttrein naar de barakken-kampen vervoerd; een gedeelte der manschappen werd met speciale treinen dagelijks uit de stad naar het werk vervoerd, althans in het begin; een ander gedeelte logeerde in de reduits der legerplaats van 1852. Spreker gelooft dat men de soldaten te Antwerpen gebruikt heeft niet zoozeer omdat men er zooveel voordeel in zag, maar omdat men geen middel wist om zooveel werklieden te krijgen, dat het werk met *dien* spoed kon voltooid worden, dien men verlangde. De wijze echter waarop men dit middel in practijk heeft gebragt, is zeer goed geweest. Spreker is met den heer STIELTJES van gevoelen, dat men voor eene juiste berekening de tractementen zou moeten intrekken, en de soldaten geheel moeten brengen in de positie van gewone arbeiders. Eerst dan zou men kunnen nagaan of het werken met soldaten voor- of nadeelig is. Spreker gelooft ook wel dat men voor het onderhoud van aardewerken de troepen zou kunnen gebruiken, ten minste daar, waar een of meer bataillons bijeen zijn. Het zou dan evenwel wenschelijk zijn niet in allen deele het voorbeeld van Nijmegen te volgen; want wanneer men, zooals daar plaats heeft gehad, dezelfde manschappen slechts tweemaal te werk stelt, dan zal dit voor de oefening weinig afdoen.

De heer VOORDUIN heeft aan het slot zijner voordragt gezegd, dat men voor de gewone oefeningen der manschappen schietbanen in de grachten zou kunnen oprigten. In het algemeen zal dit in *ons* land moeilijk kunnen geschieden. In Nijmegen zou het plaats kunnen hebben, maar elders niet.

De heer KROMHOUT gelooft, ofschoon het niet te ontkennen is dat aan het doen verrigten van schansarbeid door het leger groote bezwaren verbonden zijn, toch van een gedeelte van het leger voor dat doel eenig gebruik zou kunnen gemaakt worden. De Regering heeft het plan twee kompagniën mineurs, die geheel uit vrijwilligers bestaan, te zenden de eene naar Maastricht, de andere naar Venlo. Wanneer men nu vier kompagniën had — geen land heeft zoo weinig genie-troepen als het onze — dan zou men, zoo niet den geheelen troep dan een gedeelte daarvan, even goed als men

de manschappen nu wil bezigen voor het sloopen van vestingwerken, ook kunnen gebruiken voor het opwerpen en maken van vestingwerken. Met de werken bij Naarden wil men ook een proef in dien geest nemen. Men wil namelijk de glacis, dat zuiver aardewerk is, doen maken door de troepen van het dépôt van discipline.

De heer VOORDUIN heeft gesproken van het doen maken en onderhouden van werken, die tot schuilplaats enz. moeten dienen. Spr. acht dit niet wenschelijk, omdat het moeilijk is den staat te beoordeelen van iets, dat onder den grond zit. Daarom zou hij, zooals hij reeds vroeger in deze vereeniging verklaard heeft, het wenschelijk achten dat alles, wat men voor dergelijke werken noodig heeft, in tijds in gereedheid worde gebragt. Men zou de grachten moeten uitgraven en het hout, in plaats het aan bederf in den grond bloot te stellen, geheel gereed in de reduits moeten opleggen. Bij het naderen van een oorlog was men dan spoedig gereed.

De VOORZITTER. Dat men aan de aardwerken bij Naarden militairen zal laten werken, is meer om de manschappen der strafdivisie bezigheid te verschaffen. Wat het korps mineurs betreft, moet men in de eerste plaats in het oog houden, dat die geheel uit vrijwilligers zijn zamengesteld, en in de tweede plaats, dat voor de mineurs het werken aan vestingen geene buitengewone oefening is. Het doel van den heer VOORDUIN was dan ook om de gewone troepen in dat werk te oefenen.

Verder merkt spr. nog op, dat men vóór 1830, tijdens wij nog met België vereenigd waren, gedurende eenige jaren kleine detachementen mineurs naar verschillende plaatsen heengezonden heeft voor het onderhoud van de aardwerken, maar dat men weldra heeft ondervonden dat het voordeeliger is, het onderhoud op de gewone wijze aan te besteden.

De heer KNOOP gelooft, dat het niet juist is wanneer men zegt, dat er voor niets anders dan voor de gewone werkzaamheden manschappen beschikbaar zijn. Van de vrijwilligers zouden misschien wel eenigen voor andere bezigheden bestemd kunnen worden. Spr. zou gaarne willen vernemen, of er overwegende be-

zwaren tegen bestaan om het garnizoen van die plaatsen, die nu nog vestingen zijn, maar die geen vestingen moeten blijven, zoo als met Maastricht en Venlo het geval is, te gebruiken voor het slechten dier werken.

De VOORZITTER. De tegenwoordige sterkte der kompagnien laat niet toe dat men er manschappen voor andere dan de gewone werkzaamheden afneemt. Wanneer men de kompagnien ziet uitrukken, dan is het inderdaad een zwak troepje.

De heer KNOOP. De kompagnien artillerie zijn veel zwakker dan die van de infanterie. Spr. weet niet of de dienst bij de infanterie zoo veel meer manschappen vordert dan die bij de artillerie, zoodat daarin een bezwaar gelegen zou zijn om de manschappen andere werkzaamheden te doen verrigten. Is dit niet het geval, dan zou toch een deel kunnen gebruikt worden voor de vestingwerken. Dergelijke werkzaamheden zouden de soldaten gaarne doen, vooral omdat het eenig voordeel zou opleveren. Hij zou hen dan ook slechts eene toelage willen geven en het tractement laten behouden, wat, volgens de verklaring van den heer VOORDUIN, geene slechte resultaten schijnt opgeleverd te hebben.

De VOORZITTER. De artillerie doet geen garnizoensdienst. Dit moet men niet vergeten. Wat de wijze van betaling betreft, zoo heeft de heer VOORDUIN verklaard, dat door aan de manschappen eene toelage te geven, een werk te Nijmegen *niet duurder* is te staan gekomen, dan wanneer het op de gewone wijze ware tot stand gebracht. Daartegen heeft de heer STIELTJES opgemerkt, dat men, om goedkoop werk te verkrijgen, met goed bezoldigde arbeiders moet werken.

De heer STIELTJES zal nog een enkel woord zeggen naar aanleiding van het door den heer KNOOP en den Voorzitter gesprokene. Spr. doet den heer KNOOP opmerken, dat op vele plaatsen de dienst zóó bezwarend is, dat er niet veel tijd voor iets anders overblijft. Zoo bijv. te Hoorn, heeft het garnizoen moeilijke wachtposten te bezetten, die men dikwerf niet dan door het water heenloopende bereiken kan, en om de derde nacht betrokken

moeten worden; en daar nu de afkomende wachten ook weêr rust noodig hebben, blijft er weinig voor schans- of anderen arbeid over. Spr. is er niet tegen, dat waar een man is dien men kan gebruiken, die gebruikt worde. Voor het moreel is het uitnemend goed, dat de soldaat nuttig worde bezig gehouden, maar het is moeilijk uitvoerbaar voor een leger, zóó klein en zóó ingerigt als het onze. Twee jaren geleden werd bepaald, dat de artillerie de vestingen in staat van verdediging zou stellen, maar toen moet op enkele plaatsen de eigenlijke oorlogs-oefening daaronder geleden hebben. Spr. vraagt, of het wel mogelijk zou zijn, de miliciens die vijf maanden dienen en dan moeten leeren het geschut te bedienen, pointeren, vuurwerken maken enz., nog iets anders dan dat te laten doen? Hij heeft hooren zeggen, dat in Delft eene kompagnie artillerie lag, die in 5 jaren tijds geen enkel schot met scherp gedaan had! (*Gelach.*) Spr. vraagt, of, waar de oefeningstijd zóó gering is, dat men in vijf maanden tijds alles leeren moet, nog gelegenheid zal overblijven tot handenarbeid? Het personeel, dat men daarvoor kan gebruiken, is dus zeer gering en zóó verspreid over het geheele land, dat het voor geregeld werk niet te gebruiken is. Het komt spr. doelmatiger voor, dat men aan de garnizoenen, even als in Frankrijk, stukken gronds afstaat om hunne eigen groenten en aardappelen te winnen, dat voordeelig, nuttig, en bij het aanwezig zijn van goede gronden, zeer uitvoerbaar, en overal, ook bij weinig soldaten, mogelijk is.

De heer VOORDUIN wenscht de verschillende h.h., die, naar aanleiding zijner voordragt, het woord hebben gevoerd, slechts met een enkel woord te beantwoorden.

In de eerste plaats den heer STIELTJES, wien spr. verzoekt wèl in het oog te willen houden, dat hij hoegenaamd niet heeft bedoeld, voor ons leger de handelwijze aan te bevelen, die men het Belgische leger heeft doen ondergaan. Spr. begeert niet dat men met onze magt op groote schaal werken ga aanleggen, doch wenschte den soldaat het onderhoudswerk te doen verrigten, ten einde door de gelden, die daaraan toch besteed moeten worden, het lot van den soldaat te verbeteren, zonder, voor die noodige verbetering, de hulp van de schatkist te behoeven.

Spr. is het volkomen met den heer STIELTJES eens, „dat goed-koope arbeiders duur werk leveren”; maar hij kan niet toegeven dat het voorbeeld, door spr. aangehaald, van den schansarbeid te Nijmegen, bewijst dat de arbeid, door soldaten verricht, op dien grond „duur” zoude zijn.

Wanneer men de toelage van den soldaat bij zijne soldij en het broodgeld voegt, en dan nagaat hoeveel werk in zekeren tijd door een zoodanig betaald arbeider is verricht, dan heeft de heer STIELTJES volkomen gelijk. Doch spr. heeft juist met het oog op die bewering, in den aanvang van zijn betoog, de zaak zoo eenvoudig mogelijk geformuleerd. Toen de heer STIELTJES in de vergadering is gekomen, had spr. dit reeds afgehandeld. Hij heeft toen als beginsel voorop gesteld: „dat, daar de Staat in elk geval een zeker getal soldaten moet voeden en kleden, of zij arbeiden al dan niet, en daar de Staat tevens in elk geval werken moet maken en onderhouden, het bij gevolg, zoowel in het belang van den Staat als in dat van den soldaat moest zijn, indien de Staat tot dat onderhoud gebruik maakte van den arbeid, die in den vrijen tijd nog door den soldaat kan worden verricht.” Het geldt hier dus het al of niet gebruik maken van den arbeider, dien men reeds gedeeltelijk betaalt.

Spr. heeft de toepassing van dat beginsel bij den bouw van Antwerpen alleenlijk aangehaald en beschreven, zoowel om de gebreken op te sporen, die uithoofde van de regeling zoodanige toepassing kunnen aankleven, als om de eischen te bepalen, waaraan die regeling moet voldoen, zal de toepassing tot goede uitkomsten kunnen leiden.

Spr. heeft dat voorbeeld niet willen aanhalen als een zoodanig, waarvan het wenschelijk ware het in ons land te zien na volgen, daar hij ons leger vooreerst slechts onderhoudswerk zou willen doen verrigten.

Met betrekking tot hetgeen door den geachten Voorzitter in het midden is gebracht, meent Spr. te moeten opmerken, dat hij met het voorbeeld van Nijmegen alleen heeft willen aantoonen, dat men niet gerechtigd is tot het besluit, dat de arbeid door soldaten verricht altijd duurder dan die van burger-werklieden zou zijn. Dit werk heeft stellig niet meer gekost, dan het bij aanbesteding zou hebben gedaan.

Wanneer men op een werk van f 600,— voor de bekostiging van hulpmiddelen, die altijd nog eenige waarde behouden, als kruiwagens, planken enz. — ongeveer f 30, of 5% overhoudt, meent spr. dat zulks ruim voldoende zal zijn om in die middelen te voorzien.

Spr. zou uit het aangehaalde ook geen gevolg durven trekken voor groote werken; doch hij blijft bij zijn eerste meening, dat, waar het een werk van kleinen omvang geldt, als het verzetten van eenige duizenden kubieke ellen grond enz., men daaruit veilig mag besluiten, dat het gebruiken van soldaten als arbeiders niet bepaald aanleiding zal geven tot vermeerdering der kosten.

Spr. is het met den Voorzitter eens, dat men de manschappen bij Antwerpen niet uitsluitend heeft gebruikt om hen geschikter voor den oorlogstijd te maken.

De hoofdaanleiding tot dat gebruik moet gezocht worden in de vrees voor het stijgen der dagloonen. De aanhef der *circulaire*, door spr. aangehaald, doet echter kennen dat de Belg. regering toch ook het nut van die toepassing inzag uit een militair oogpunt.

Het getal soldaten, aldaar gebezigd, is veel meer geweest dan 3000. De bijzonderheden door den Voorzitter vermeld waren spr. grootendeels bekend, doch hij heeft de zaak alleen besproken wat de hoofdpunten aangaat, om regels voor een goede toepassing te kunnen afleiden, maar niet om den wille van de zaak.

Spr. zijn ook eenige minder goede gevolgen van den arbeid te Antwerpen bekend; men mag die echter niet alleen aan de toepassing van het beginsel wijten, daar zij ook gevolgen van de wijze van samenstelling kunnen zijn.

Spr. vereenigt zich volkomen met het gevoelen van den Voorzitter — hij meent zulks reeds te hebben te kennen gegeven — dat het verkeerd is dat dezelfde man b. v. slechts 2maal in de 62 dagen aan den arbeid deelnam; en dat het beter is dat vaste ploegen gedurende eenigen tijd achtereenvolgend werken.

Spr. kan zich zeer goed vereenigen met het verlangen door den heer KROMHOUT uitgedrukt, tot uitbreiding van het korps mineurs.

Spr. wenschte, in verband daarmede, tevens eene meer algemeene toepassing in ons land van het behandelde beginsel, daar hij zich voorstelt, dat, bij het uitbreken van een oorlog, de weinige mineurs die wij thans bezitten, zullen verspreid worden,

ten einde op verschillende plaatsen de werkzaamheden te helpen leiden.

Spr. betreurt zeer, dat in zulk een tijd het eenige korps, geschikt tot den arbeid door spr. behandeld, onmiddellijk zou opgelost worden, hoe noodzakelijk zulks overigens zou mogen zijn.

Hij vereenigt zich eveneens met de meening, door den heer KROMHOUT geuit, omtrent het maken van blinderingen. Spr. had daarvan slechts melding gemaakt, omdat hij kleine schuilplaatsen had gezien, uit hout vervaardigd, en omdat hij de noodzakelijkheid wilde doen uitkomen van voortdurend onderhoud en van vernieuwing na zekeren tijd.

Wat het gebruik van het depôt van discipline betreft, merkt spr. op, dat hij zulks ook in Antwerpen heeft gezien, nl. op het fort n°. 3, alwaar het Belgische depôt van discipline de bezetting vormde en gebruikt werd tot de voltooiing van het inwendige glacis van dat fort.

Spr. meent op de vraag van den heer majoor KNOOP, „of de „troepen niet zouden kunnen gebruikt worden tot de slooping „van sommige fronten der te slechten vestingen,” te moeten antwoorden, dat, naar zijne meening, daartegen geen bezwaar zou bestaan.

Voor zoover door sommige heeren het wenschelijk is verklaard, de soldaten — in geval zij aan den besproken arbeid gebruikt werden — geheel als burger-arbeiders te behandelen en te betalen, hun de geheel vrije beschikking over het verdiende loon overlatende, dit meent spr. niet te mogen beamen.

Men heeft tegen het gebruik der soldaten als arbeiders nog wel eens aangevoerd, dat zij, te veel geld verdienende, zich aan uitspattingen zouden overgeven.

Nu meent spr. ook dat, als men de soldaten aldus gebruikte en hun vrijelijk over het verdiende geld liet beschikken, er van betere voeding niet veel zou komen, zoo er van gewone voeding nog sprake bleef. Hij meent dat het beter is in die opzichten over den soldaat een soort van voorgedij uit te oefenen in zijn eigen belang, en de toelage te verdeelen als door hem is besproken. Daarbij moet — even als in België — de voeding *zoo gelijkmatig mogelijk* verbeterd worden, en niet den eenen dag meer of minder, naar mate er meer of minder verdiend is.

Over het aanleggen in de garnizoenen van groentetuinen door de soldaten die de bezetting uitmaken, kan men een artikel vinden in den Militairen Spectator van 1865, waarin o. a. de toelagen worden opgegeven, die daarvoor in Frankrijk worden betaald (1).

Spr. meent dat de proef daarmede was genomen te Rijssel en tot zulke goede uitkomsten had geleid, dat de Minister van Oorlog in Frankrijk al de korpskommandanten had aangeschreven, zulks op groote schaal in te voeren (2).

Hij wil ten slotte mededeelen, dat het hoogst moeilijk is financieele opgaven te verkrijgen aangaande het gebruik der soldaten bij Antwerpen, waaruit men de geldelijke zijde dier toepassing met voldoende zekerheid zou kunnen beoordeelen. Uit een geldelijk oogpunt is die zaak niet medegevallen. Spr. wil dan ook nogmaals er op aandringen, dat hij geenszins heeft bedoeld, het aldaar gevolgde stelsel ter overneming of navolging aan te prijzen, maar dat hij een voorstander is van eene toepassing op kleine schaal, waarbij dan ook de aanleg van groentetuinen zeer goed in aanmerking zou kunnen komen.

De heer KROMHOUT rigt de vraag aan den heer STIELTJES, of deze niet van oordeel is dat er meer vrijwilligers zouden komen, indien de soldaten, door toepassing van het principe om hen bij de werken te gebruiken, in de gelegenheid werden gesteld om nog iets boven hun tractement te verdienen? Het is toch opmerkelijk, dat het bataillon mineurs altijd compleet is aan vrijwilligers. De reden daarvan is, naar sprekers inzien, dat die manschappen werken, en nog dezer dagen ontving hij brieven van jongelieden die hij vroeger gekend had en die nu in de militie vielen, waarbij zij hem vroegen of zij niet bij de mineurs zouden kunnen geplaatst worden, omdat zij een tegenzin hebben in het

(1) Zij bedroegen voor den onder-officier 23 centimes, korporaal 18 centimes, soldaat 17 centimes jaars.

(2) Daartoe werd de genie gemachtigd tot het in gebruik geven van terreinen tot dat doel geschikt, en bij gebruik van zulke terreinen, tot het huren daarvan, op kosten van den Staat. De totale kosten van huur en bebouwing werden gedragen door de menage. De bebouwing had plaats door soldaten, onder toezigt van een onder-officier of korporaal, en onder het bestuur van den secretaris der voedings-commissie (*La Commission des ordinaires*).

exerceren, maar niet in het werken. Als men nu aan de soldaten in 't algemeen gelegenheid gaf om te werken, zouden de vrijwilligers misschien evenzeer bij de andere korpsen des legers toemenen als nu bij de mineurs.

De heer STIELTJES antwoordt dat het gebleken is, dat er bij de technische korpsen, zoo als de artillerie en de genie, altijd vrijwilligers te krijgen zijn. Hij is overtuigd, dat als men bijv. bij elk regiment infanterie een honderdtal pioniers had, deze altijd compleet zouden zijn. Zijn echter dergelijke manschappen, even als vroeger de sappeurs, over alle kompagniën verdeeld, dan wordt gewoonlijk niet veel uit hunne oefeningen; deze worden dan doorgaans tegengewerkt door de chefs. Zijn zij in afzonderlijke korpsen vereenigd, dan hecht men er meer waarde aan. De kompagnie van discipline te gebruiken, acht spreker een goed denkbeeld; daar heeft men althans een paar honderd man bijeen, zoo als te Naarden. Het voorbeeld in 1839 gegeven, toen het verschanste kamp om den Bosch is aangelegd, is ook zeer gelukkig geweest. Wij werden een oogenblik weder met oorlog bedreigd, en België had 100 000 man onder de wapenen. Het grootste getal onzer manschappen uit de militie, had toen reeds twee tot zeven jaren gediend; zij behoefden niet meer geoefend te worden en hadden de laatste jaren in kampen gelegen. Die manschappen heeft men toen het verschanste kamp van 's Hertogenbosch laten maken. Spreker zou het echter ongelukkig vinden als men onze slecht geoefende miliciens, die ééns gediend hebben gedurende weinige maanden en nooit meer opgeroepen zijn, met de schop wilde laten werken als de oorlog dreigt, in plaats van hen nog verder in 't schieten en andere militaire zaken te oefenen. Heeft men afzonderlijke korpsen pioniers of hoe men ze noemen wil, dan is niets gemakkelijker dan het denkbeeld van den heer VOOR-
DUIN in toepassing te brengen; maar zoo lang dergelijke manschappen onder de kompagniën verdeeld blijven, zal het niet zoo goed gaan, als bij het bestaan van geheele korpsen vrijwilligers.

De heer BOSSCHA is van oordeel, dat men hier, behalve op het materiele voordeel van den soldaat en den Staat, nog op iets anders te letten heeft. De heer STIELTJES heeft aangemerkt,

dat men, bij de kosten van het werken te Nijmegen, nog de soldij moet rekenen, en de heer VOORDUIN heeft dit wederlegd door de opmerking, dat geen soldaat méér in dienst werd genomen tijdens dat werk onder handen was. Spr. meent echter dat men er bovendien op moet letten, dat die tijd voor den soldaat niet verloren is gegaan. Zoo het waar is, dat de Staat, als de soldaat niet werkt, voor soldij de militaire oefening van dien man koopt, gelooft spr. dat in dit geval gekocht werd de intellectuele en moreele vorming van den soldaat, waarvoor een dergelijke arbeid niet anders dan voordeelig kan zijn. Als men er op let dat de wijze van oorlogvoeren geheel veranderd is, dat men elkander vroeger met de blanke wapens te lijf ging en alles door fysieke kracht beslist werd, maar dat de oorlog tegenwoordig eene kunst, eene wetenschap is geworden, waarbij diegene de meeste kans heeft, die onder gelijke omstandigheden het best partij weet te trekken van de natuurkrachten, — en als men nagaat van hoeveel belang die natuurkrachten zijn voor de verdediging van ons vaderland, dan gelooft spreker dat alles, wat kan bijdragen om den soldaat eene zekere handigheid te doen verkrijgen, waardoor hij zich onder alle omstandigheden zal kunnen redden, als eene zeer belangrijke oefening voor den soldaat kan worden aangemerkt.

Bovendien moet niet uit het oog worden verloren, welk een grooten invloed de arbeid op de moreele vorming van den soldaat kan uitoefenen. Het is een feit dat niet te loochenen is, dat, naar de schatting van de openbare meening, de maanden door den soldaat in actieve dienst doorgebracht, weinig voordeelig zijn voor zijne moreele ontwikkeling. De heer VOORDUIN heeft daarop reeds met een enkel woord gedoeld. Hij heeft er op gewezen, hoe de omstandigheden van het burgerlijk leven, die gunstig kunnen werken op het karakter van den man, met het soldatenleven bijna worden omgekeerd. De soldaat toch is niet in de mogelijkheid zijn lot door ijverig te werken te verbeteren. Het is eene oude spreuk: arbeid adelt. Wil men dit beginsel ook in het leger toepassen, dan moet men den soldaat gelegenheid geven den arbeid op prijs te stellen en moet men den lust voor het werk bij hem onderhouden. Dit is niet anders mogelijk dan door aan den arbeid eene belooning te verbinden. De tijd aan dergelijk werk besteed, moet ook

als eene belangrijke winst voor den burger beschouwd worden, want na het volbrengen van zijn dienstdijd keert toch de soldaat in de maatschappij terug.

Daar niemand meer het woord vraagt, wordt de beraadslaging gesloten.

De VOORZITTER. In de vorige vergadering is door mij het verzoek gedaan aan de leden om, zoo mogelijk, iets mede te deelen omtrent de wonderbaarlijke onderwatervarende stoombooten, de zogenaamde sigaren. De heer WITTOP KONING heeft zich bereid verkiaard daaromtrent eene mededeeling te doen. Daar echter het uur thans reeds ver gevorderd is, zou het misschien wenschelijker zijn dit tot eene volgende bijeenkomst te verschuiven. Het is echter mogelijk dat dan de heer KONING reeds aan boord is van het schip, waarop hij in dienst is gesteld, en daarom neem ik de vrijheid hem uit te noodigen zijne mededeeling te willen afstaan, om die dan in de volgende vergadering te kunnen doen voorlezen.

De heer WITTOP KONING verklaart zich hiertoe bereid.

De vergadering wordt daarop na het aannemen van vijf nieuwe leden gesloten.

Namens het bestuur,

L. MULDER,

Secretaris.